

TARTU ÜLIKOOL

Sotsiaalteaduste valdkond

Johan Skytte poliitikauuringute instituut

Peeter Pals

**Sultanistlike režiimide kokku kukkumine: Albaania ja Põhja-
Korea võrdlus**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Vello Pettai (PhD)

Tartu 2017

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite seisukohad, ning kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Peeter Pals

.....

/töö autori allkiri/

Kaitsmine toimub/kuupäev/ kell/kellaaeg/
...../aadress/ auditooriumis/number/.

Retsensent: /nimi/ (...../teaduskraad/),
..... /amet/

Lühikokkuvõte

Bakalaureusetöö eesmärgiks on leida põhjuseid, et miks mõni sultanistlik režiim kukub kokku, aga teine jääb püsima. Selle teada saamiseks on võrreldud kahte sultanistlikku-kommunistlikku režiimi, Albaaniat ja Põhja-Koread. Töö rakendab võrdlevat meetodit, sest Enver Hoxha võimu all olnud Albaania ja Kim Il-sungi võimu all olnud Põhja-Korea vahel on terve hulk konstantsena hoitud parameetreid, kuid lõpptulemus (sõltuv muutuja) on nende puhul erinev – üks režiim kukkus kokku, teine mitte. Töö esimeses pooles kontseptualiseeritakse töö peamised mõisted ning tuuakse välja konstantsena hoitud parameetrid, teises osas üritatakse empiirilise analüüsi abil leida sõltumatud muutujad, mis põhjustasid riikide erineva lõpptulemuse.

Töö tulemusel saame teada, et vähemalt nende režiimide kontekstis on kaks sõltumatut muutujat, mis üksteise koosmõjus on põhjustanud muidu sarnases stardipunktis olnud riikide erineva edasise käekäigu. Üheks neist on suure sõbraliku naaberriigi olemasolu ning teiseks on sultanistliku liidri tugeva järeltulija olemasolu. Järeltulija ei pea ilmtingimata tulema perekonna liinist, võib olla ka pikaaegselt ettevalmistatud uus juht. Justnimelt järeltulija olemasolu on konkreetselt sultanistlikele režiimidele iseloomulik püsijäämise eeldus. Töö laiemaks eesmärgiks oli uurida sultanistlike režiimide kokkukukkumist, seega need järeldused peaksid olema laiendatavad sultanistlikele režiimidele üleüldiselt.

Sisukord

Sissejuhatus.....	5
1. Teoreetiline ja kontseptuaalne raamistik.....	7
1.1. Sultanism.....	7
1.2. Režiimisiire	11
1.3. Juhtumite valik	13
2. Empiiriline analüüs.....	18
2.1. Albaania	18
2.2. Põhja-Korea.....	21
2.3. Sõltumatud muutujad	24
Kokkuvõte.....	27
Kasutatud kirjandus	29
Summary.....	31

Sissejuhatus

Käesoleva bakalaureusetöö teemaks on režiimisiire või selle toimumata jäämine kommunistlikes-sultanistlikes mittedemokraatiates. Teatavasti toimus kolmanda demokratiseerumise laine jooksul üle maailma terve hulk režiimimuutusi, neist suur osa just kommunistlikus maailmas. Kolmandast lainest ei jäänud puutumata Eesti, ega ka suur enamus teisi tänapäevaseid postsovetlike riike. Võib öelda, et eelmainitud kolmandast lainest jäi puutumata vaid mõni üksik erand. Kui rääkida diktatuurist, siis täna päeval seostub selle mõistega enamikele inimestele just Põhja-Korea, mis on tuntud inimõiguste puudumise, isolatsionismi ja ähvardava retoorika poolest. Selleks, et mõista Põhja-Korea püsijäämist, tuleb leida võimalikult sarnane režiim mis on kokku kukkunud ning seejärel võrrelda neid kahte režiimi kolmanda demokratiseerumise laine ajal.

Töö peamiseks eesmärgiks on uurida, miks mõned esialgselt väga sarnased mittedemokraatlikud režiimid kukuvad kokku ja teised mitte. Töö kirjutamisel kasutan kahte markantsemat näidet: Albaania Sotsialistlik Rahvavabariik (edaspidi lihtsalt Albaania) ja Korea Rahvademokraatlik Vabariik (edaspidi Põhja-Korea). Töö esimese poole eesmärk on ära põhjendada, miks kaks valitud näidet olid esialgselt väga sarnased ning teise poole eesmärk on leida, mille tõttu üks neist – sotsialistlik Albaania – kukkus kokku ning demokratiseerus, kuid samas Põhja-Korea mittedemokraatia jäi püsima ning sealjuures konsolideerus.

Kuna olemasolevat kirjandust režiimide kokku kukkumisest, püsijäämisest ning üldisest režiimisiirdeprotsessist on palju, siis käesoleva töö eesmärk ei ole rääkida mittedemokraatlikest režiimidest üldises võtmes, vaid pigem võrrelda autori silmis samasse mustrisse või šablooni kuulunud riike ning leida sealt põhjus. Väga suur roll on kindlasti just režiimi juhtinud diktaatoritel, seega on oluline keskenduda ka nende isiksustele, juhtimisstiilidele ning neid ümbritsenud isikukultustele. Mida tegi ühe režiimi valitsev eliit teisiti, et režiim püsima jäi, samas kui teine, paljude näitajate poolest vägagi sarnane režiim kolmanda laine ajal siiski kokku kukkus. Sarnasused olid olemas nii siseriiklikult kui ka rahvusvahelisel tasandil, seega peale geograafilise asukoha ja rahvuse ei olnud režiimidel minu arvates suurt erinevust.

Seega on käesoleval tööil üks suurem uurimisküsimus:

- Millised võisid olla võimalikud põhjused, miks sarnases stardipunktis olnud mittedemokraatlikud režiimid ei lõpetanud samasugusena?

Selleks, et uurimusküsimus oleks relevantne, tuleb ära näidata, et Enver Hoxha võimu all olnud Albaania ning Kim Il-sungi võimu all olnud Põhja-Korea olid tõepoolest sarnased režiimid. Hüpoteesiks on see, et tegu on sultanistlike režiimidega, millel olid „sultani“ surma järgselt suured eeldused kokku kukkumiseks, nii siseriiklikud kui ka rahvusvahelised mõjutused. Töö teoreetilise ja kontseptuaalse raamistiku abil räägin lahti sultanismi ja ka režiimisiirde teooria ning seejärel põhjendan teooriale toetudes juhtumivalikut. Teoreetiline ja kontseptuaalne raamistik on selle töö puhul üsna pikk, sest see seletab lahti töö põhilised mõisted ning kontseptualiseerib need.

Töö põhiliseks osaks on võrdlev empiiriline analüüs, mis peaks välja tooma riikide erineva tulemuse põhjused. Töö üldiseks hüpoteesiks on see, et sultanistlike režiimide püsijäämiseks on oluline tugeva järglase olemasolu ning tugeva naaberriigi toetus. Kindlasti on võimalik võrrelda kogu endist kommunistlikku maailma üleüldiselt ning leida põhjuseid sealt, aga selle töö eesmärgiks on leida iseloomulikke jooni just sultanistlike-kommunistlike režiimide kokku kukkumisele või püsijäämisele, kasutades selleks Albaania ja Põhja-Korea näiteid.

1. Teoreetiline ja kontseptuaalne raamistik

Selleks, et Albaania ja Põhja-Korea režiime üldse kuidagi võrrelda ning selle võrdluse alusel mingeid järeldusi teha, tuleb ära seletada, et miks selline juhtumivalik üldse relevantne on. Selle peatüki eesmärgiks on selgitada lahti töö jaoks olulised mõisted ja teooriad ning need kontseptualiseerida Albaania ja Põhja-Korea kontekstis. Nende mõistete ja teooriate abil saab konstrueerida mudeli, mille sisse mahuvad mõlemad uurimise all olevad riigid. Kuna uurimuse teemaks on režiimisiirde põhjused sultanistlikes riikides, siis peatüki esimeses pooles tulebki juttu sultanismist ja režiimisiirde teooriast. Peatüki teises pooles seletan lahti juhtumivaliku.

1.1. Sultanism

Juan J. Linz ja Alfred Stepan (1996, 40) on valitsemise stiili poolest kaasaegsed režiimid jaotanud viide suuremasse kategooriasse, mille abil neid eristada. Igal kategoorial on omased tunnused ning nendesse kategooriatesse mahuvad mitmed riigid. Autorid väidavad, et edasine režiimisiirde protsess on paljuski seletatav läbi selle, milline oli siirdele (või antud uurimuse kontekstis ka siirde toimumata jäämisele) eelnev režiimitüüp (Linz & Stepan 1996, 38). Selleks, et leida sarnasusi uurimuse all olevate riikide vahel, on hea alustada siit. Mõistmaks üleüldist konteksti, tuleb lühidalt juttu režiimitüüpidest üleüldiselt, kuid oluliseks on siinkohal just sultanism ning peamiselt tuleb juttu sellest. Teooria põhineb Juan J. Linzi ja Alfred Stepani (1996) ning Houchang E. Chehabi ja Juan J. Linzi (1998) raamatutel.

Linz ja Stepani sõnul jagunevad kaasaegsed režiimid järgmiselt: demokraatlikud, autoritaarsed, totalitaarsed, post-totalitaarsed ja sultanistlikud (Linz & Stepan 1996, 38). Kui autorid on otsustanud, et demokraatlike režiimide kirjeldamiseks sobib vaid üks teoreetiline kategooria (millel muidugi on erinevaid konsolideerumise astmeid), siis mittedemokraatlikud režiimid jagunevad laias laastus nelja kategooriasse ning nii mõnigi režiim sobiks mõneti mitmesse kategooriasse korraga. Kui kõik teised mittedemokraatlikud režiimi tüübid on pigem üldtuntud, siis sultanism on küllaltki uus mõiste. Rääkimaks režiimi tüüpidest, jälgivad autorid režiimide toimimist neljal erineval tasandil. Need igale režiimitüübile iseloomulikud tasandid on pluralism, ideoloogia,

mobilisatsioon ja juhtimine (Linz & Stepan 1996, 44-45). Nende tasandite kaudu tulevad välja igale režiimitüübile omased tunnused.

Autoritaarsele režiimile (mõiste mida kiputakse tihtilugu kasutama kõikide mittedemokraatlike režiimide kohta) on omane see, et seal on olemas teatav nõrk poliitiline pluralism ja ruumi on ka nõrgale opositsioonile. Sotsiaalne ja majanduslik pluralism ei ole tingimata piiratud ning see võib pärineda ka eelneva režiimi ajastust. Samuti on sealne juhtimine piiratud mingisuguse seadusandlusega ning on ettearvatav, ühtlasi on erinevatel institutsioonidel võimalus autonoomselt tegutseda. Režiimil ei ole mingit olulisemat ideoloogilist suunitlust ning ei ole ka erilist rahva seast mobiliseerimist ja võimu näilist kiitmist rahvamasside poolt (Linz & Stepan 1996, 44-45). Omane pehmematele mittedemokraatlikele režiimidele ning leidub rohkem ajaloos.

Post-totalitaarne režiim on omane riikidele, mis enam ei ole totalitaarsed, kuid samas omavad endiselt totalitaarse valitsuse aegseid struktuure ning tegutsevad peamiselt samadel alustel. Samas võib öelda, et mõnes mõttes on režiim ka lõdvenenud, sest tekkida võib mingi algeline kodanikuühiskond. Algselt see ongi nii-öelda „teine kultuur“, mis oli omane paljudele Varssavi Pakti riikidele pingelõdvenduse järgselt. Samas mingisugust paika kujunenud opositsiooni ega pluralismi üleüldiselt vähemalt alguses ei ole, sest eelnev totalitarism on igasuguse traditsioonilise pluralismi hävitanud. Võrreldes totalitarismiga mängib üha väiksemat rolli suur ideoloogia – hakatakse kaotama usku selle lõpplahenduse võimalikusesse. Ja mis põhiline, juht ei ole enam mingisugune karismaatiline rahva isa, vaid tükike bürokraatiast. Selline režiim võib kokku kukkuda, kui jälgimis- ja repressiivaparaat oma efektiivsuse kaotab (Linz & Stepan 1996, 42-51).

Totalitaarne režiim on paljuskki sarnane just järgnevalt käsitletavale sultanismile ning paljude režiimide ja valitsejate puhul on kohati keeruline öelda, et kas tegu on totalitarismiga või sultanismiga. Eriti just ideoloogia tõttu on päris keeruline määratleda, et kas mõni režiim on totalitaarne või hoopis sultanistlik. Totalitarismi üheks läbivaimaks tunnuseks on tugev ideoloogia, mille utoopilise sihtpunktini peaks režiim jõudma. Ideoloogia on režiimi püsiv joon ja *raison d'être*. Etteruttavalt võib öelda, et sultanismis ei pruugi ideoloogia niivõrd suurt rolli mängida, või on tegu pseudoideoloogiaga. Samas totalitaarsetel režiimidel on usk ideoloogiasse tugev ning selle ideoloogia toetajaid on ka väljaspool totalitaarset riiki (Stalin, Hitler jne). Samas väga paljude totalitaarsete

režiimide puhul võib ka spekuloida, et tegu võis olla sultanismiga. Totalitarismile iseloomulike joontena on välja toodud ka see, et puudub igasugune majanduslik, poliitiline ja ka sotsiaalne mitmekesisus (pluralism), totalitaarse režiimi ajal on kõik eelnev hävitatud. Suur roll on rahva mobilisatsioonil, on kohustuslik aktivism ja kuulumine erinevatesse režiimi loodud organisatsioonidesse. Valitseval eliidil on piiramatu võim ning tegevus on täiesti etteennustamatu. Värvatakse partei karjääriredelilt edukamaid ning „tuli hingelisemaid“ töötajaid. Samas valitsejal on ikka mingisugune raamistik mille raames käib tegevus ning tal on mingi laiem seltskond nõuandjaid ja ametnikke kes moodustavad valitseva eliidi (Linz & Stepan 1996, 40-42).

Sultanism on aga üsnagi uus mõiste, mille näiteid leiab ka minevikust. Nagu eelnevalt mainitud, siis kohati on sultanismi näol totalitaarsele režiimile küllaltki sarnase režiimitüübiga ning üheks peamiseks erinevuseks (mis ei pea ka alati paika) on just juhtiva ideoloogia olemasolu või selle tõsiseltvõetavus. Sultanismi üheks läbivaimaks tunnuseks on just vastupidine – ideoloogia ei mängi reaalsuses nii suurt rolli, vaid pigem manipuleeritakse sümbolitega ja juhtkond (sultanismi puhul siis pigem üks suur juht) ei lähtu otsuste tegemisel niivõrd konkreetsest ideoloogiast kui sellisest. Linz ja Stepan on maininud, et sultanismi puhul võib tegu olla ka mõne pseudo-ideoloogiaga, mille egiidi all rahvast valitsetakse. See tähendab, et vormiliselt on režiimil küll mingisugune juhtiv ideoloogia, aga seda ideoloogiat ei pruugi tõsiselt võtta ei valitsev eliit, ega veel enam välismaailm (Linz & Stepan 1996, 53). Hea näitena võiks tuua Hitleri ja Stalini, kellel muidu olid olemas sultanistlikud jooned, aga samas nende ideoloogia oli „tõsiseltvõetav“ – nad uskusid seda ise, seda usuti ka väljaspool nende riike – ning päris paljud usuvad neisse siiani. Seetõttu ei saa neid klassikalise käsitluse järgi niivõrd sultanistlikeks lugeda, vaid pigem siiski totalitaarseteks.

Lisaks ideoloogia tasandile, on sultanism ära tuntav just valitseja isiksuse ja tema tähtsuse poolt. Võrreldes sultanismiga on isegi totalitaarsel valitsejal ja teda ümbritseval juhtkonnal mingisugune konkreetne suunitlus ja raamistik, mille raames nad peavad käituma ja otsustama. Kui totalitaarsel režiimil on valitseval eliidil mingisugunegi võim juhi kõrval, siis sultanistlikus režiimis on ka liidri kõrval olev valitsev eliit pigem pelgalt abistav personal. Sultanismi puhul on valitsejal või „sultanil“ (mõiste käib lahus ajaloolisest mõistest ning ei seostu ilmtingimata just Lähis-Ida kultuuriruumiga) piiramatu võim ning täiesti vabad käed tegutsemiseks (Chehabi & Linz 1998, 7-9). Kui

valitsusaparaat totalitaarses režiimis moodustub partei karjeristidest, siis sultanismi puhul moodustub see sultani enda pereringist ja sõpradest, üksikametnikel puudub igasugune autonoomia ise tegutsemiseks või otsustamiseks (Linz & Stepan 1996, 51-54; Chehabi & Linz 1998, 7).

Mainitud on ka, et majanduslik ning sotsiaalne mitmekesisus ei pea sultanistlikes režiimides ilmingimata puuduma, kuid režiim võib mõlemal tasandil väga tugevalt sekkuda. Seega ei ole ühest käsitlust pluralismi olemasolu kohta režiimis. Samas poliitiline mitmekesisus puudub täielikult. Ka ei ole selget tunnust, et mis määral leiab aset rahva mobilisatsioon sultanistliku režiimi poolt. On olemas, aga ei pea olema niivõrd tihe kui totalitaarses režiimis. Üldiselt võibki öelda, et sultanistlikus režiimis on olulisel kohal sultan ja tema isikukultus – kogu elu ja korraldus tiirleb ümber sultani isiksuse või tema „dünastia“. Režiimi hoiab koos suur hirm repressioonide ees (Linz & Stepan 1996, 44-45; Chehabi & Linz 1998, 7).

Nagu eelnevalt mainitud, siis võrreldes autoritarismi ja totalitarismiga on sultanism võrdlemisi uus mõiste, mis jõudis laiemasse kasutusse 1970ndate alguses, kui Juan J. Linz pakkus selle välja kui mittedemokraatliku režiimi võimaliku vormina. Tekkis see sellest, et autori arvates ei olnud mõnda režiimi võimalik määratleda ei autoritaarse ega ka totalitaarsena (Linz algsel analüüsil siis Trujillo võimu all olnud Dominikaani Vabariik võrdluses autoritaarse Francoga Hispaanias). Trujillo saigi sultanismi arhetüübiks kuid hiljem lisandus neid näiteid veelgi (Chehabi & Linz 1998, 5). Nt Ceaușescu Rumeenia, Duvalier' Haiti, Mobutu Kongo jne (Chehabi & Linz 1998). Sultanism kui mõiste oli juba eelnevalt välja käidud sotsioloogi Max Weberi poolt, kes kasutas mõistet väljendamaks ekstreemset patrimonialismi (pärilik võim), mis on traditsionaalne võim (Chehabi & Linz 1998, 4).

Autorid on pikalt lahti seletanud sultanismile iseloomulikke tunnuseid, neist tähtsaimad said eelnevalt juba välja toodud. Sultanistlikke režiime kirjeldavas raamatus on välja toodud, et esiteks on sultanistliku režiimi puhul õhkõrn piir riigi ja režiimi vahel – režiim (sultan) ongi riik. Sealt omakorda tuleneb äärmuslik personalism, tihtilugu pigem mitte-karismaatilisele juhile luuakse karismaatiline kuvand ning teda ümbritseb isikukultus. Ühtlasi on sultanistlikes režiimides levinud konstitutsiooniline silmakirjalikkus – toetutakse demokraatlikele struktuuridele ning näiliselt korraldatakse ka valimisi, mis

peaksid tõestama juhi populaarsust ning seda taastootma. Ka on sultanismi tunnustena mainitud kitsas sotsiaalne baas ning väärastunud kapitalism. Need on mõlemad pigem valikulised, sest ka sultanistlikud režiimid erinevad üksteisest (Chehabi & Linz 1998, 10-23).

1.2. Režiimisiire

Käesoleva töö teiseks tähtsaks mõisteks sultanismi kõrval on režiimisiire, või siis täpsemalt selle esimene faas – mittedemokraatliku režiimi kokku kukkumine. Teooria põhineb peamiselt kolmanda demokratiseerumise laine ajast, mis leidis aset 20. sajandi viimases neljandikus. See algas Portugalist ja Kreekas ning liikus edasi üle terve maailma, sealhulgas viis see peaaegu kõigi kommunistlike režiimide kokku kukkumiseni (Gill 2000, 1). Selleks, et mõista üleüldist olukorda demokratiseerimise kolmanda laine ajal, tuleb üldiselt lahti seletada teooria, et miks mittedemokraatlikud režiimid lagunevad ja, mis on selle lagunemise ja demokratiseerumise protsessi juures suurimad ohud, mille tõttu võib protsess kas seisma jääda, või siis hoopis tagasikäigu teha. Sealjuures on oluline toetuda ka teooriale, mis kirjeldab konkreetset sultanistlike režiimide kokku kukkumist.

Graeme Gill (2000) toob oma raamatus välja, et režiimi demokratiseerumine jaguneb kolme etappi, milleks on režiimi kokku kukkumine, demokraatlik siire ja demokraatia konsolideerumine (Gill 2000, 8). Antud uurimuse jaoks on tarvilik rääkida pigem just režiimisiirde esimesest etapist, ehk mittedemokraatliku režiimi kokku kukkumisest. Kokku kukkumine ei pruugi ilmtingimata tähendada, et järgneb demokraatlik siire ja demokraatia konsolideerumine, tihtilugu asendub üks mittedemokraatlik režiim uuega (Gill 2000, 43). Gilli oma sõnadega võiks režiimisiirde mõistet (või selle osi) seletada järgmiselt (vaba tõlge):

„Režiimi kokku kukkumine hõlmab endas selle dekonstruktsiooni ja võimalik, et ka vana režiimi täielikku lagunemist; demokraatlik siire on vanade struktuuride ja protsesside asendumine uutega ning konsolidatsioon on see kui need uued struktuurid ja protsessid jäävad püsima ning saavad normatiivse autoriteedi rahvastiku ühises teadvuses“ (Gill 2000, 8).

Gill loetleb terve hulga tegureid, mis kõikide mittedemokraatlike režiimide puhul soodustavad oluliselt režiimi kokku kukkumist (mitte ilmtingimata edaspidist siiret ja konsolidatsiooni). Nendest teguritest ehk kõige aluseks võib lugeda majanduskriisi ning majanduslikke raskusi üleüldiselt, mõneti algavad kõik teised mainitud tegurid just sellest (Gill 2000, 10-11). Gill on nimetanud, et esiteks majanduskriis seab kahtluse alla režiimi kompetentsi. Majanduskriisi oludes peab režiim tegema teatavaid (haldus)poliitika muudatusi ning muudatused teatavasti võivad ka nõrgendada võimu. Üleüldine rahulolematust ühiskonnas kasvab ning võidakse sattuda konflikti riigi industriaal- jms sektoritega, mis omakorda süvendab kriisi veelgi. Režiimi legitiimsus võib langeda nii madalale tasemele, et see kas kukutatakse või peab režiim ise kaaluma võimust loobumist (Gill 2000, 11-12).

Teiste suuremate põhjustena režiimide kokku kukkumiseks on Gill välja toonud poliitilise mobilisatsiooni, rahvusvahelise surve ning ka režiimi valitseva eliidi sisese ebaühtsuse (Gill 2000). On näha, et poliitiline mobilisatsioon ning ka eliidi sisene ebaühtsus võib esimese alguse saada just sellest, et riigi majandus on halvas seisus ja midagi tuleb ette võtta. Kui pisut laiemalt vaadata, siis võib ka rahvusvaheline surve või mõju olla mõjutatud justnimelt majanduskriisist. Kolmanda demokratiseerumise laine ajal demokratiseerus terve hulk riike ning tahes-tahtmata langevad nii ka ükskõik missugusele režiimile sõbralikud režiimid. See omakorda põhjustab majanduslangust, mis järjest taastoodab ennast ning sellest majanduslanguse ja režiimide kokku kukkumise tsüklist on üsna raske väljuda.

Kuna uurime täpsemalt just sultanistlike režiimide kokku kukkumisest, siis on oluline tutvustada ka just neile režiimidele omaseid kokku kukkumise põhjuseid ning sellega seonduvat teooriat ja spetsiifikat. Kuid ega see väga oluliselt muudest mittedemokraatlikest režiimitüüpidest niivõrd palju ei erinegi. Üheks ühiseks jooneks sultanistlikele režiimidele on see, et režiimi vahetudes on sultanistlikel režiimidel suurem tõenäosus, et see kukub väga kaootilisel moel ning, et sellele järgnev režiim on samuti mittedemokraatlik (Chehabi & Linz 1998, 37). Ka on välja tulnud, et sultanismid on kõikidest režiimitüüpidest kõige haavatavamad just revolutsioonide poolt (Chehabi & Linz 1998, 49; Linz & Stepan 1996, 70-71). Revolutsioon on üks neljast laiemalt tunnistatud režiimi kokku kukkumise tüübist – need tüübid määratakse selle järgi, et kas kokku kukkumine on kokkuleppeline või peale surutud ja, et kas see toimub eliidi-siseselt

või rahvamasside osalusel. Revolutsioon toimub rahvamasside osalusel ning on nii-öelda peale surutud jõuga (Karl & Schmitter 1991). Lisaks sellele, et revolutsioon on omane (või vähemalt ohtlik variant) sultanistlikele režiimidele, näitab ajalugu, et see on ka paljude kommunistlike režiimide kokku kukkumise viis.

Kombineerides erinevaid väljatoodud sultanismile iseäraseid asjaolusid, võib öelda, et sõltub režiimi kokku kukkumine paljuski sellest, et mis seis on sultanit toetavate suurvõimudega. Kui suurvõimud kas nõrgenevad või muudavad oma meelt, siis on võimalik, et režiimile on kas liiga vähene toetus, või siis toetatakse hoopis režiimivastaseid, mis omakorda võib viia sultanistliku režiimi kokku kukkumiseni. Seda eriti sellisel juhul, kui sultan kuulutab välja äkkvalimised, arvates et niikuinii valitakse teda tagasi (mis on autoritaarse režiimi näitena juhtunud nt Ghanas). Riigi-siseseks suurimaks võimaluseks ongi revolutsioon või rahva vastuhakk, mis võib muutuda vägivaldseks ja lõppeda sultani surmaga. Samas ei nähta sultanismi puhul režiimi muutust juhtkonnas endas, sest ideaalne sultanism kandub edasi perekondlikult (või kuidagi muud moodi pärilikult – keegi, kes on kasvatatud uueks juhiks) ning järeltulija ei muuda režiimi suunda (Linz & Stepan 1996, 57-60). Seega võib järeldada, et konkreetset sultanistlikule režiimile iseäralikult, on režiimi püsijäämise jaoks suurimateks ohtudeks rahvusvahelise olukorra muutus, riigisisene ülestõus ning valitseja äkkurm koostöös järeltulija puudumisega.

1.3. Juhtumite valik

Kuna töö eesmärgiks on uurida sultanistlike režiimide kokku kukkumise või mitte kokku kukkumise põhjuseid, siis käesoleva töö metoodika järgi tuleb selleks valida kaks režiimi, mis olid alguses võimalikult sarnases stardipunktis ning lõpplahendusena jällegi võimalikult erinevad. Ehk mõlemad režiimid peaksid olema sultanistlikud ning ka muud moodi võimalikult sarnased. Antud töö jaoks olen nende režiimidena välja valinud Kim Il-sungi juhitud Põhja-Korea ning Enver Hoxha juhitud Albaania. Mõlemad riigid olid ametlikult kommunistlikud, kuid samas väidan, et ka sultanistlikud – mis sest, et ideoloogia olemasolu ning sultanism on oma olemuselt vastuolus. Järgneva alapeatüki eesmärgiks on näidata režiimide sarnasust ning põhjendada juhtumivalikut.

Koos paljude teiste riikidega kuulusid mõlemad kommunistlikku blokki, mida iseloomustas kõikide varade riigistamine, kommunistlik elukorraldus, propaganda ning tugev vastandumine lääne kapitalistlikule ühiskonnale. Samas toetudes eelnevale, võiks öelda, et ei liidrid ise ega ka juhtkond niivõrd selles ideoloogias kinni ei olnud, vaid toimus pigem eneseimetlemine – mille koosmõjus tekkisid pseudoideoloogiad. Mõlemad riigid said alguse läbi suure revolutsiooni ning seda Nõukogude Liidu ning suuremate kommunistlike naabrite toetusel (vastavalt Hiina ja Jugoslaavia). Iseloomulikult kommunistlikele riikidele, valdas ainuvalitsejat suur paranoia ning oma ego upitamiseks kulutati mõtlematult riigi raha, näiteks tohutult palju monumente Põhja-Koreas ning üle 700 000 punkri Albaanias. Kõige sellega käis kaasas julm valitsemine ilma igasuguste isikuvabadusteta kodanike jaoks (Mehilli 2015, 1038-1040).

Teistest sarnastest riikidest eristab mõlemat kõne all olevat riiki (vähemalt mingil perioodil) just püüdlus täieliku isolatsionismi ning isemajandamise poole (Chiodi 2012, 17). Vaenlast nähti igal pool, kaasaarvatud teiste kommunistlike riikide seas. Nikita Hrustšovi võimule tulles, olid mõlemad juhid pettunud tema hukkamõistus Stalini üle. Mõlemad liidrid nimetasid seda ajalooliseks revisionismiks ning jätkasid enda kõrval Stalini ülistamist. Nende liitlane selle juures oli alguses Hiina Rahvavabariik, kuid ka Hiinaga läksid suhted peale Mao Zedungi surma halvaks (Mehilli 2015). See lihtsalt näitab, et ka väljaspool töös loodud kommunistlikku-sultanistlikku šablooni olid riigid tegelikult väga sarnased, samas antud töö kontekstis isolatsionism mingit suuremat rolli ei mängi.

Olles põhjalikult lahti seletanud sultanismi mõiste, võiks öelda, et nii Enver Hoxha võimu all olev Albaania kui ka Kim Il-sungi võimu all olev Põhja-Korea kuuluvad/kuulusid pigem just sultanistlike režiimide või siis sultanismile kalduvate režiimide hulka. Olgugi, et sultanismi üheks läbivaks jooneks on eelnevalt välja toodud ideoloogia, siis see ainuüksi ei takista neid režiime sultanistlikuks lugemast. Ja mõneti võib ka küsida, et kui palju siis kummagi režiimi puhul üldse siira kommunismi või sotsialismiga üldse tegu on? Linz ja Stepan (1996, 53) on maininud, et sultanismi puhul võib tegu olla ka mõne pseudoideoloogiaga, mille egiidi all rahvast valitsetakse. Ja nii saabki Albaanias levinud „ideoloogiat“ vähemalt tagantjärgi nimetada hoxhaismiks (The Red Star Vanguard 2011; Abrahams 2015).

Põhja-Korea ametlikuks ideoloogiaks on teada-tuntud juče. Sarnaselt hoxhaismile iseloomustab ideoloogiat suure juhi kultus, kommunismi osas konservatiivsus – ning mis peamine, mõlemad rõhutavad riikide isolatsionismi ja isehakkamasaamist ning on tekkinud teatavas mõttes protestina endiste liitlaste vastu, kes ennast on reforminud (The Red Star Vanguard 2011; Kim 2016, 136; Kang 2003, 42-43). Mõlemad pool-religioossed ideoloogiad mahuvad eelmainitud käsitluse sisse: need on pseudoideoloogiad, mida ei pruugi tõsiselt võtta ei valitsev eliit ise, rahvastik, ega veel enam mitte välismaailm (Linz & Stepan 1996, 44-45; Chehabi & Linz 1998, 7).

Ka toetab välja toodud hüpoteesi see, et ka osadel teistel sultanistlikel režiimidel on vähemalt pealtnäha olnud olemas kindel ideoloogiline suund, tuntuima näitena tooks välja Nicolae Ceaușescu juhitud Rumeenia Sotsialistliku Vabariigi, mis oli ka vähemalt ametlikult kommunistlik riik (Chehabi & Linz 1998). Ka on Linz ise maininud Kim Il-sungi juhitud Põhja-Koread kui sultanistlikku režiimi (Linz & Stepan 1996, 51). Kui sultanismi teooria loojad ise on nimetanud režiimi sultanistlikuks, siis siinkohal rohkem ei ole vaja seda tõestada, et Põhja-Korea oli sultanistlik. Pikemalt ei ole Põhja-Korea režiimi nendes teostes käsitletud ilmselt seetõttu, et Põhja-Korea jäi püsima ja eelpool mainitud raamatute kontekstis ei olnud midagi uurida.

Albaaniat ei ole nii konkreetselt määratletud, aga see võib tuleneda ka sellest, et tegu on lääne teadlastele võrdlemisi tundmatu ja ehk ka ebahuvitava režiimiga. Linz ja Stepan (1996) on rääkinud Albaaniast kui pool-autoritaarsest režiimist, mis ehk ei kirjelda režiimi kuigivõrd hästi (Hoxha 2013, 181). Aga üldiselt on ikkagi räägitud Albaaniast kui stalinistlikust ja/või sultanistlikust režiimist, ja et Hoxhal olid ilmselged kalduvused sultanismile (Della Porta 2014, 246; Hoxha 2013; Chiodi 2014, 14), tema hüüdnimi oli isegi Punane Sultan (Hoxha 2013, 181). Kuid on ka autoreid, kes argumenteerivad selle vastu ning väidavad, et Albaania ei olnud sultanistlik, vaid pigem ekstreemselt totalitaarne (Koçiaj & Kutrolli 2017). Samas on siiski näha, et režiimil olid täidetud sultanismi tunnused.

Eelneva arutelu tulemusel jõuame järeldusele, et Albaaniat siiski sobib koos Põhja-Koreaga liigitada sultanistlike režiimide alla ning see on ehk kõige olulisem kahte riiki ühendavatest parameetritest ning ka täpselt see, mida meil käesolevas töös vaja on. Lisaks sultanismile on riikidel veel sarnaseid parameetreid, mis aitavad neid ühte šablooni

paigutada. Need omakorda iseloomustavad režiimide sarnaseid väljavaateid võimalikuks režiimi kokku kukkumiseks.

Alljärgnev tabel (tabel 1) kujutab endas kõiki käesoleva uurimuse jaoks relevantseid sarnasusi kahe režiimi vahel. Kokku kukkumine või mitte kokku kukkumine on sealjuures sõltuvad muutujad. Tabel näitab, et töös püstitatud küsimusele vastamiseks on tõepoolest tõhusaim meetod just võrdlev meetod sarnases alguspunktis olnud riikide vahel, mille lõpptulemus on erinev (*MSDO*). Seda seetõttu, et terve hulk parameetreid on režiimide puhul samad (konstantsena hoitud parameetrid), samas miski erineb ning see erinevus võib olla ühe režiimi (või siis sultanistlike režiimide üldine) püsijäämise põhjus, ehk sõltumatu(d) muutuja(d).

Parameeter/režiim	Albaania	Põhja-Korea
Sultanistlik	jah	jah
Kommunistlik	jah	jah
Majanduskriis	jah	jah
Ebasoodne rahvusvaheline olukord	jah	jah
Sultani surm	jah	jah
Režiim jäi püsima	ei	jah

Tabel 1. Konstantsena hoitud parameetrid

Võttes aluseks nii Gilli (2000) režiimide kokku kukkumise teooria kui ka Linzi ja teiste käsitletuse just sultanistlike režiimide kokku kukkumisest, võib väita et nii Põhja-Korea kui Albaania omasid sarnaseid väljavaateid režiimi kokku kukkumisele. On näha ka, et mõlemad režiimid olid kuni suure demokratiseerumise laineni virelenud pikas stagnatsioonis, SKT oli stabiilne ning peaaegu puuduva kasvuprotsendiga, hiljem languses. Seda kõike ajal mil muu kommunistlik maailm kokku kukkus ning surid riikide pikaajalsed sultanistlikud liidrid (vastavalt Hoxha 1985. aastal ja Kim Il-sung 1994. aastal) ja toimus sellega seonduv võimuvahetusprotseduur (Chiodi 2012; Pollack 2010). Majandus hakkas langema ning püsis languses päris pikka aega. Ehk mõlemas režiimis oli majanduskriis, mis on üks indikaator ning suri suur juht, mis võib olla ohuks just eriti sultanistlike režiimide puhul.

Ka on juba eelnevalt välja tulnud, et kolmanda demokratiseerumise laine ajal oli rahvusvaheline surve tugev, mis sest, et nii Albaania kui Põhja-Korea mõlemad olid/on täielikku isolatsiooni ja protektsionismi taotlevad režiimid. Nii nagu ka igal pool mujal, töötas ka nende riikide vastu see, et kukkus kokku ülejäänud kommunistlik maailm ning seda toetati ka läänest. Samas puudutas neid see ehk vähem, sest ka teiste kommunistlike riikidega olid suhted peaaegu olematud. Rahvusvaheline olukord oli ometigi neil alguses suhteliselt sarnane, seega veel üks eelduseid režiimi kokku kukkumiseks on täidetud. Järgmise peatüki eesmärgiks ongi empiirilise analüüsi abil leida sõltumatud muutujad, mis põhjustasid režiimide erineva käekäigu.

2. Empiiriline analüüs

Eelnevalt sai tutvustatud, et mida tähendab mõiste „sultanism“ ning, et milline on mittedemokraatlike režiimide kokku kukkumise teooria. Põhinedes teooriale, sai ka ära näidatud, et mille poolest olid Enver Hoxha juhitud Albaania ja Kim Il-sungi juhitud Põhja-Korea sarnased ning omasid sarnaseid väljavaateid kokku kukkumisele. Jõudsime järeldusele, et need kaks riiki on võrreldavad kui sarnasest stardipunktist alustanud ning erineva lõpplahenduseni jõudnud riigid. Selle peatüki eesmärgiks on empiiriline analüüs, mis kirjeldab kahe riigi erinevat teed ning aitab leida „põhjused“, miks üks sultanistlik-kommunistlik režiim konsolideerus, kuid samas teine läbis/läbib režiimisiiret ning on teel liberaaldemokraatia suunal. Kõigepealt tuleb lähemalt juttu Albaaniast, Enver Hoxha surmale eelnenud ja järgnenud muutustest ning ka seal toimunud režiimisiirde võtmesündmustest. Seejärel ka Põhja-Koreas toimunud sündmustest ning Kim-Il-sungi surmale eelnenud ja järgnenud sündmustest. Mõlemat riiki tutvustava referatiivse juhtumiuuringu järgselt saame need režiimid kõrvuti panna ning analüüsida, et mis siis läks teisiti – mida tegi Põhja-Korea valitsev eliit teisiti, mis aitas neil keerulise olukorra kiuste võimule jääda. Selle pealt on võimalik teha ka üldistusi teistele sarnastele režiimidele.

2.1. Albaania

Selleks, et rääkida Albaaniast peale Hoxha surma tuleb veidi vaadelda ka tema surmale eelnenud aega. Nagu kõigi teiste inimestega, on ka diktaatoritega selline lugu et nad jäävad mingi moment vanaks. Vanaks jäämisega ning terviseriketega kaasneb see, et peab endale leidma sobiva järglase, kes kõik üle võtaks ning sama kurssi jätkaks. Hoxha terviseprobleemid algasid juba 1970ndate alguses kui tal oli infarkt ning ühtlasi ka ägenenud suhkrutõbi. Suhkrutõve ravimeid käisid välismaal ostmas Sigurimi (kaitsepolitsei) agendid (Abrahams 2015, 22). Poliitikast taandus Hoxha 1983. aastal, kaks aastat enne enda surma. Üle riigi käis teda sellest momendist esindamas juba 1980. aastal välja valitud järglane Ramiz Alia (Mehilli 2015, 1051). Viimased aastad istus Hoxha vaid pukis ning „oli kohal“, kõned olid ette salvestatud jne. Infarkti ta 1985. aastal ka suri (Abrahams 2015).

Ramiz Alia oli Hoxha pikaaegne järgija, kes ei ütelnud talle kunagi midagi vastu ja oli pisut pehmema iseloomuga – Hoxha uskus, et Alia ei muuda midagi ka peale tema surma. Peale Alia oli Hoxhal veel üks pikaaegne sõber – parteihierarhias teisena kõige tähtsam mees, Mehmet Shehu. Shehu oli vastupidiselt Aliale jällegi hästi julge, tugevalt Hoxha-meelne, kuid samas ei kartnud asju välja öelda mis talle ei meeldinud (tegutses isegi omavoliliselt, nt pidas Saksamaaga majandusalaseid läbirääkimisi). Kogu riik pidas teda Hoxha järeltulijaks. Probleemid algasid siis kui Shehu poeg kihlus naisega kelle sugulane on kommunismivase liikumise liige USAs ning sai temaga lapse. Hoxha üritas teda sundida tagasi astuma kuid see ei õnnestunud, õnnestus see eest abielu keelamine. Läbi perekonna ja tuttavate represseerimise jõudis Hoxha nii kaugele, et Shehu sooritas (ametliku versiooni järgi) enesetapu 1981. aastal. Postuumselt süüdistati meest kõikvõimalikes pattudes (Mehilli 2015, 1051; O'Donnell 1999, 198-201). Hoxha ise ütles, et „Ta maeti nagu koer“ (O'Donnell 1999, 198).

Nagu eelnevalt sai mainitud, siis Ramiz Alia oli see kes sai riigis võimule koheselt peale Hoxha surma. Juba varem oli ta igal pool nii palju figureerinud, et see ei tulnud kellelegi üllatusena. Kuid juba paari päeva jooksul peale võimu saamist hakkasid tekkima tema allkirjaga loosungid, pildid jne üle terve riigi (Abrahams 2015, 28-40). Ramiz Alia oli Albaania enda kätte saanud võrdlemisi keerulisel ajal, Hoxha pärandina sai ta üsnagi halvas seisus riigi, mille majandus oli väga halb ning ka inimeste elujärg ei olnud kiita. Rahulolematus režiimi suhtes järjest kasvas ning Alia pidi tegema reforme ja järelandmisi ning looma mingisugusegi koostööplatvormi ka teiste riikidega, täielikus isolatsioonis elamine tundus juba pea-võimatuna (Duriçi 2017, 142). Samas võimule tulles ütles ta, et „Õpetusele truuks jäämine ning Enver Hoxha tee jätkamine on suurimaks garantiiks riigi progressile ja iseseisvusele“ (Duriçi 2017, 143). Selline retoorika ja reaalse tegevuse vastuolulises on jällegi märk sellest, et režiimi jalgealune on habras. Teatavasti on selline olukord (majanduskriis ning ka poliitiline ja sotsiaalne kriis) kujunenud mittedemokraatlike režiimide lagunemise „retseptiks“ ning päästa tuleb mis päästa annab.

Üsna varsti hakkasid Balkanil ja ka ülejäänud Euroopas puhuma „muutuste tuuled“ ning Alia koos ülejäänud juhtkonnaga andis järjest järele erinevatele survetele. Inimestele võimaldati rohkem vabadusi, näiteks täielik liikumisvabadus riigisiselt. Paljud varasemad surmanuhtluse teeninud kuriteod said leebemad karistused ning ka salapolitsei tegevus muutus järjest „lohakamaks“ (Abrahams 2015, 28-40). Nii mõnegi varasema

raske kuriteo eest ei antud enam karme karistusi või pigistati silm hoopis kinni. Samuti lasti vabadusse nii mõnedki poliitilised vangid ning lubati koju minna mitmeid aastaid Tirana Itaalia saatkonnas varjupaigas olnud poliitilistel põgenikel. Selliseid vabadusi hakati ametlikult andma alles 1990. aastal, kuid samas pehmenemiseni viivad reformid olid kestnud juba kaks aastat ja pehmeneduse viiski see, et inimestel oli juba teatav sõnavabadus avaldamaks meelt (Chiodi 2012, 14-15).

Osaleti ka Balkani riikide välisministrite konverentsil 1988. aastal, mis oli esimene ametlikum koostöövorm, milles Albaania osales. See näitas naabritele, eesotsas Jugoslaaviale Albaania head tahet koostöö arendamiseks (Duriçi 2017, 144). Peale kaugenemist Hiinast oli see esimene suurem ja ametlikum samm eemaldumaks senisest isolatsioonismist. Hiinast kaugenedi 1970. aastate teises pooles paljuski just seetõttu, et Hiina ei suutnud Albaaniat üleval pidada ning hakkas ka võlgu tagasi nõudma. Kuigi režiimisiire iseenesest kui selline oli veel kaugel, siis esimesed suuremad muutused hakkasid ikkagi juba 1989. aastal nii välispoliitiliste kui ka eelmainitud protsesside mõjul.

Jutud Euroopas toimuvatest muutustest olid jõudnud ka muidu varasemalt isoleeritud albaanlaste kõrvu. Nähes mis juhtus Rumeenia juhtkonnaga, eesotsas Ceaușescuga, hakkas sama saatust kartma ka Albaania valitsev eliit eesotsas Ramiz Alia endaga (Duriçi 2017, 143; Chiodi 2012, 19). Elanikud hakkasid valmistama kastikesi, mille kaudu saadi oma teleritesse Jugoslaavia, Itaalia ja Kreeka televisiooni. Hakkasid levima kommunismivastased loosungid ning ka esimesed meeleavaldused. Üha enam pöörduti illegaalsete tegevuste pealt pilk kõrvale. Mida rohkem vabadust tekkis rahval, seda enam hakati muus maailmas toimuvaga kaasa minema. Alia andis järele tööliste ja tudengite survele ning kirjutati viimase riigina alla ka Helsinki inimõiguste kokkuleppele (Abrahams 2015, 28-40). 1990. aastal toimusid tudengite protestid, mille tulemusena tekkisid esimesed demokraatlikud parteid ja vabariiklased alates 1964. aastast, mil keelati viimase organisatsioonina Punane Rist. Seni oli ainukeseks valitsusväliseks organisatsiooniks Albaania Jahimeeste Ühing (Della Porta 2014, 247-248). Võiks öelda, et nende protestide tolereerimine ja neile järele andmine oli üheks suurimaks teguriks režiimi kokku kukkumisel.

Albaania oli viimane riik, mis ei läinud koheselt kaasa 1989. aastal alanud kommunismi kokku kukkumise lainega kommunistlike riikide seas. Samas oli riik esimeste kergete

majanduslike ja sotsiaalsete reformidega alustanud juba aasta enne seda (Duriçi 2017, 143). Näiline Stalinism püsis au sees aga üsna kaua – aastakümneid kauem kui teistel režiimidel, seda isegi siis kui igal pool mujal juba toimus demokratiseerumine ning Albaania ise oli alustanud teatavate reformidega (Duriçi 2017; Chiodi 2012). Tirana oli üks viimaseid kohti maailmas ning viimane koht Euroopas kus keskväljaku suurimaks „vaatamisväärsuseks“ on suur Stalini kuju. Seda veel isegi 1990. aastal (O'Donnell 1999, 196). Suurem osa Albaania demokratiseerumisest jäi ikkagi 1990. aastatesse, siis kui teised Ida-Euroopa riigid olid juba kommunismist täielikult vabaks saanud.

Järjestikuste järeleandmiste tulemusena oli partei võim riigis nii nõrk, et kohustuti korraldama esimesed mitmeparteilised valimised 1991. aasta märtsis. Valimised võitis küll Alia, aga sealt alates algas pikk ja käänuline demokratiseerumise tee 1990. aastatel. 1992. aastal said esimest korda valimistel võidu demokraatlikud mitte-kommunistlikud jõud. 1996. aastal lõhkes riiklik püramiidskeemide „mull“ ning paljud inimesed jäid raha, töö ja koduta, mis omakorda tekitas uue demokraatiakriisi ja oleks äärepealt kodusõja alustanud (Tarifa & Weinstein 1994, 67-68; Abrahams 2015, 227-228). Kuid see ei oma enam siin kontekstis tähtsust, käesolevas uurimuses on võtmeküsimus Aliale võimu andmises ning sellele järgnevas tegutsemises ja ka rahvusvahelisel surve

2.2. Põhja-Korea

Enne seda kui hakata rääkima Põhja-Koreas toimunud protsessidest peale Kim Il-sungi surma, tuleb ka tema puhul analüüsida ka tema surmale eelnenud ja järgnenud aega ning juhtumeid. See osa tuleb päris lühike, sest võrreldes Albaaniaga siin nii palju muutusi ei toimunud ja potentsiaalseid järeltulijaid ei olnud rohkem kui Kim Jong-il (Lim 2012, 557). Kuna Kim Il-sung suri alles 1994. aastal, siis ta oli näinud, mis on üle maailma kommunistlike ja diktaatorlike riikidega juhtunud ning teadis mõningaid vigu vältida, seda eriti olukorras, kus tegelikult oli see surm ju siiski kriitilisel momendil. Juba ammu oli ta ütelnud, et õiges kommunistlikus riigis on kõige tähtsam ja samas ohtlikum moment just võimuvahetus, siis võib nii mõndagi juhtuda. Seetõttu oli ta kindel, et järglane peab olema valitud aegsasti ning usaldus tema vastu peab olema 100% (Lim 2012, 550-551). Keda saaks rohkem usaldada kui oma poega?

Kim Il-sung oli oma poja Kim Jong-il'i valinud võimu pärijaks juba päris ammu, 1970. aastate alguses. See jättis järglase „kasvatamiseks“ pea kaks aastakümnet (Lim 2012, 559-560). Ka mitmed lähikondlased on rääkinud, et Kim Jong-il oli küll vaikne, aga raudse käega ja väga intelligentne juht. Etapp etapi kaupa andis isa oma pojale järjest rohkem võimu, et teda treenida (Pollack 2010, 123-124). Nad figureerisid igal pool koos. Nõnda pikka ettevalmistusperioodi võib seletada ka sellega, et Kim Il-sung'i tervis halvenes järsult juba 1980ndate alguses kus ta elas läbi infarkti ning ühtlasi avastati ka vähkkasvaja (Lim 2012, 557).

Veidi aega enne surma halvenesid ilmselt isa ja poja vahelised suhted järsult, sest varasemate väga tihedate koosviibimiste asemel nähti neid ühes kohas vaid ühel korral, kuigi mõlemad käisid palju ringi. Teoreetikud väidavad, et see oli põhjustatud sellest, et Kim Il-sung ei olnud oma poja mõnede otsustega rahul, seda eriti tuumakõneluste osas Ameerika Ühendriikidega. Vana diktaator ise oli hiljuti kohtunud Carteriga ning kaubelnud enam-vähem mõlemale poolele sobiva konsensuse kuid ta ei saanud lubada, et tema järglane sama poliitikat jälgib milles nemad mitte-ametlikult kokku leppisid (Pollack 2010, 115-117).

Kim Jong-il'i võimule tulles peale tema isa surma oli kõigepealt riigis kolme aastane leinaperiood, mil ei toimunud pleenumeid, isegi repressioonid vähenesid. See andis läänemaailmale lootust, et Kim Jong-il võib olla mõistlikum juht. Tegelikult oli tegu kultuurilise eripäraga, sest „igavene juht“ on seal kõrgemas staatuses kui jumal. Jahtumisele vastupidiselt hakati Põhja-Koreas uue liidri käe all riiki üha enam militariseerima ning lühikese aja jooksul (leinaperioodil) saadi sellega väga kiiresti ja efektiivselt hakkama. Samuti suurenes veelgi Kim Il-sungi suunal toimiv isikukultus, üle terve riigi kerkis veelgi rohkem tema hiiglaslikke kujusid. Kokkuvõtvalt võib ütelda, et Kim Jong-il oli oma isast veelgi karmikäelisem juht (Buzo 2007; Pollack 2010; Lim 2012).

Põhja-Korea puhul on imetabane see, kuidas väljastpoolt tulev informatsioon ei jõudnud rahvamassideni, sest isegi Põhja-Korea ainukesed sõbrad Nõukogude Liit ja Hiina Rahvavabariik kukkusid kas kokku või läbisid teatavaid reforme ning liberaliseerisid nii majandust kui ka ühiskonda. Mõlemad riigid arendasid suhteid Lõuna-Koreaga ning NSVL järeltulija, Vene Föderatsioon ei näidanud välja mingisugust märki, et tahaks

edaspidi Põhja-Koreaga kuidagi seotud olla. Nii oli Põhja-Korea osaliselt kaotanud oma ainukesed „sõbrad“ ning kadus ka igasugune rahastus väljastpoolt, mis viis seni sügavas kriisis olnud majanduse veelgi rohkem alla. Vormiliselt jäi Hiina toetajaks edasi ning on seda senigi, kuid see toetus pole enam nii tugev nagu ta kunagi oli (Pollack 2010, 99-101). Selline olukord peaks jällegi olema päris hea indikaator režiimi kokku kukkumiseks, mis siiski jäi toimumata.

Põhja-Korea puhul on vajalik välja tuua ka kindlasti see, et nende propagandaaparaat ning repressioonide mehhanism töötasid (ja töötavad) väga tugevalt. Rahvale räägiti, et Põhja-Korea on võrreldes teiste riikidega täielik paradiis ning, et välised jõud tahavad seda paradiisi lõhkuda. Igasugune vastuhakk tähendab võõraste riikide kasuks töötamist ning on rangelt karistatav. Juche ideoloogia, mis tähendab kollektiivset isehakkamist, on idee mida järgida ning mille järgmist režiim rangelt ka kontrollis – ei mingit järeleandmist. Režiimi hoidiski koos pidev hirmutamine väljastpoolt ähvardavate imperialistlike jõududega, ning igasugunegi vastuhakk tähendab imperialistide toetamist (Kang 2003, 47-48). Lühidalt kokkuvõttes võib öelda, et võimu hoidis pukis peamiselt rahvas propaganda- ja repressiivaparaadi poolt loodud hirm. Samas on välja toodud, et viimse hetkeni karmikäeline olemine ei pruugi välistada režiimi kokku kukkumist ning näitena on välja toodud isegi Albaaniat (Saxonberg 2013, 295).

Kuigi suuri rahvameeleavaldusi Põhja-Koreas ei olnud, või ei ole neist kuulda olnud, siis režiimi jalgealuse nõrgestajaid oli palju. Just juhtide vahetuse ning muu kommunistliku maailma kokku kukkumise ajal olid sealse režiimi jaoks võrdlemisi ärevad ajad. Juba siis öeldi, et suure juhi surma järgselt võiks olla see õige moment militaarseks riigipöördeks, sest sõjaväe ladvik võib võimalusest kinni hakata. Retrospektiivselt võibki öelda, et paar aastat enne ja paar aastat pärast Kim Il-sungi surma oleks olnud ideaalne hetk riigipöördeks, sest ta ise oli juba vana ning Kim Jong-il'i võim ei olnud veel konsolideerunud (Saxonberg 2013, 316).

Ning tegelikult riigis toimuski päris mitu paleepöörde katset. Esimene neist 1989. aastal, kui osad inimesed ministeeriumis ei olnud rahul plaaniga kahte Koread sõjalisel teel ühendada ning plaanisid riigipööret, mis oleks käiku läinud kui oleks tahetud sõda alustada. Teine teadaolev riigipöörde katse toimus 1992. aastal, kui grupp kõrgeid sõjaväelasi planeerisid riigipööret (Saxonberg 2013, 317-318). Ilmselt nende

palepöörde katsete tagajärjel „puhastati“ suur osa sõjaväe ja ka ministeeriumide ladvikutest, nagu selliste režiimide puhul ikka kombeks (Saxonberg 2013, 330). Rahvast aga hoiti ikka hirmuvalitsuse all ja keegi vastu ei hakanud, inimesed nälgisid ja kannatasid, aga üles ei tõusnud. Nagu arvata võis, siis selline välis- ja ka sisevaenlaste leidmine aitas veelgi konsolideerida patrimoniaalset dünastiat (Kang 2003, 48). Erinevalt Albaaniast jäi selles riigis režiimi kokku kukkumine olemata, ning selle võimalikke põhjuseid analüüsime järgmises alapeatükis.

2.3. Sõltumatud muutujad

Töö esimeses pooles sai välja toodud, mille poolest olid režiimid sarnased, ehk mis on nende kahe võrdluses konstantsena hoitud parameetrid ning, et sõltuvaks muutujaks on režiimide kas kokku kukkumine, või mitte kokku kukkumine (vt. Tabel 1, lk 16). Töö põhiliseks eesmärgiks on leida eelneva juhtumiuuringu põhjal sõltumatu(d) muutuja(d), mis antud režiimide puhul põhjustas kas püsijäämise või kokku kukkumise. Järgneva arutelu eesmärgiks ongi välja selgitada, et mis need sõltumatud muutujad võisid olla. Arutelu põhineb empiirilises analüüsis kirjutatul.

Peale vaadates on üsna loogiline, et suurimaks põhjuseks miks üks režiim kukkus kokku, aga teine mitte, on see et Albaania tegi mingil momendil teatavaid järeleandmisi igal tasandil ja liberaliseeris vastavalt nõudele ja vajadusele. Samas Põhja-Korea ei andnud järele, vaid keeras kontrolli ja represseerimist veelgi tugevamaks ning režiimi sisevaenlased ei leidnud mingisugust halastust režiimi poolt. Samas selline tõdemus oleks lihtsakoeline, sest nagu varem on välja tulnud, see järeleandmine või mitte-järeleandmine on põhjustatud teistest teguritest. Ning samuti ei pruugi järeleandmatus tähendada seda, et režiim sellepärast kokku ei kuku.

Loogilis-deduktiivselt lähenedes võib leida, et Albaania kukkus kokku paljuskki just tänu rahvusvahelisele survele. Juba olemasolevatele mittedemokraatlike režiimide kokku kukkumise teooriatele toetudes võib väita, et rahvusvaheline surve või siis sõbralike režiimide puudumine või nende meelemuutus võib viia režiimi lagunemiseni. Albaania hakkas mingi moment isolatsionismi käes vaeveldes tegema järeleandmisi riikidele nii idas kui ka läänes, sest ümbritsetuna vaenulike riikide poolt oli raske hakkama saada hoxhaistlikku-stalinistliku isemajandusliku mudeliga. Kuigi näiliselt jätkati Hoxha poolt

alustatud teed, siis reaalsuses peeti läbirääkimisi võõrvõimudega. Albaania geograafiline lähedus demokraatlikele Kreekale ja Itaaliale, ning ka režiimisiiret läbivale Jugoslaaviale tähendas seda, et jutud muutuste tuultest jõudsid ka albaanlasteni, kes võimaluseaknast kinni hakkasid. See tähendas seda, et albaanlased hakkasid valitsevat eliiti üha enam survestama, et riiki liberaliseeritaks ning inimestele rohkem õigusi antaks. Nii siseneski režiim nii-öelda nõiaringi, millest oli keeruline välja tulla.

Põhja-Korea eraldatud asukoht ning pigem sõbralik suur toetaja Hiina mõjutasid ilmselgelt sealseid protsesse teistmoodi. Põhja-korea rahvani ei jõudnud uudised suurtest muutustest – ning kui need isegi jõudsid nendeni, siis igasugune vastutegevus režiimile oleks neid teinud režiimivaenlaseks ning neid oleks imperialistlike jõudude käepikendusena represseeritud. Rahvas ei julgenud vastu hakata ning ka naaberriikide (v.a Lõuna-Korea) poolt ei olnud tugevat survestust režiimi liberaliseerimiseks, hoolimata sellest, et suured naaberriigid ise liberaliseerisid end. Lõuna-Korea oli tollel ajal ka ise režiimisiirde protsessis ning seega nende käed ei ulatunud väga kaugele. Rahvusvahelist survet võib lugeda kui ühte sõltumatut tegurit režiimide püsijäämisel või kokku kukkumisel. Täpsemalt sõnastades oleks see siis „suure sõbraliku naaberriigi olemasolu“. Ainuüksi sellest aga režiimi kokku kukkumiseks või püsijäämiseks sultanistliku režiimi puhul ei piisa.

Kahe riigi erinevast teest alates liidri surmast võib teha mitmeid järeldusi. Ning põhiline neist on see, et tegelikult peab olema lisaks sõbraliku suure naaberriigi olemasolule veelgi tugevam tegur, mis oleks omane just sultanistlikele režiimidele. Põhiline erinevus mis tööös välja joonistub, on ka see, et uus juht ei tulnud Albaanias pereliini pidi, küll aga tuli ta nii Põhja-Koreas.

Võib julgelt väita, et Enver Hoxha oli eriti paranoiline, võiks ütelda et isegi Staliniga sarnaselt, mis on ühine osa ka Põhja-Korea valitseva dünastiaga. Samas Hoxha otsus ei käinud kuidagi tema paranoilise olevusega kokku, sest uus liider oli siiski pigem pehme ja tugeva liidrikandidaadi ta kas kõrvaldas ise või viis psühholoogilise terroriga ta enesetapuni. Hoolimata erimeelsustest oleks olnud tema seisukohalt ehk targem valik valida enda järglaseks tugev liider, sest isegi Ramiz Alia ise on ütelnud, et erinevalt Hoxhast ei kasutanud tema riigi juhtimisel „rusikat“ (Abrahams, 2015: 28).

Tulles tagasi „pereliini“ pidi võimule saamisest, siis tegelikult oli Hoxhal ka poeg Ilir Hoxha. Tollel ajal oli ta küll pigem tagaplaanil, aga endiselt oleks võinud olemas olla võimalus hoopis oma poega enda järel võimule seada, sest olgem ausad – keegi poleks teda selles takistanud. Ilir Hoxha kandideeris 2005. aasta valimistel Albaania Töölispartei ridades, mis näitab et mõneti on tema veendumused ikkagi isasse. Siit tekibki küsimus, et kas Albaania võiks olla endiselt sarnane Põhja-Koreaga kui seal oleks võimule saanud kas a) Mehmet Shehu või b) Ilir Hoxha. Seega pärilik võim võiks olla sõltumatu muutuja, mis põhjustas ühe režiimi püsima jäämise ning teise langemise. Ei saa mainimata jätta, et pärilik ei pea siinkohal ilm-tingimata tähendama pereliini mööda võimu saamist, vaid võiks tähendada ka pereväliselt mõne tugeva järglase „kasvatamist“ uueks liidriks.

Järgnev tabel (Tabel 2) põhineb töö esimeses pooles koostatud tabelil (Tabel 1, lk 16) ning täiustab seda. Oleme jõudnud järeldusele, et sõbraliku naaberrigi ning järglase olemasolu on need sõltumatud muutujad, mis põhjustasid ühe režiimi kokku kukkumise ning teise püsijäämise. Järglase olemasolu on siinkohal uudsem avastus ning rahvusvaheline surve juba eelnevalt teada-tuntud teooriasse kuuluv parameeter. Antud riikide kontekstis võiks olla järglase olemasolu just see suurema kaaluga muutuja, sest võib-olla ei oleks tugeva järglase olemasolu korral Albaania rahvusvahelisele ja ka riigisisesele survele allunud. Tulemused peaksid olema laiendatavad sultanistlikele režiimidele üleüldiselt.

Parameeter/režiim	Albaania	Põhja-Korea
Sultanistlik	jah	jah
Kommunistlik	jah	jah
Majanduskriis	jah	jah
Ebasoodne rahvusvaheline olukord	jah	jah
Sultani surm	jah	jah
Järglase olemasolu	ei	jah
Tugev sõbralik naaberriik	ei	jah
Režiim jäi püsima	ei	jah

Tabel 2. Konstantsena hoitud parameetrid ja sõltumatud muutujad

Kokkuvõte

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks oli uurida sultanistlike režiimide kokku kukkumist või püsijäämist soodustavaid tegureid kasutades kahte näidet sultanistlikest režiimidest, milleks on Enver Hoxha võimu all olnud Albaania ja Kim Il-sungi võimu all olnud Põhja-Korea. Võrdluse koostamine Albaania ja Põhja-Korea näitel võimaldas hoida suurt hulka parameetreid konstantsena. Tänu paljudele konstantsena hoitud parameetritele peaksid töö käigus olevad sõltumatud muutujad näitama sedavõrra täpsemalt režiimide kokku kukkumise põhjuseid, mis on iseloomulikud just sultanistlikele režiimidele.

Töö esimeses pooles tõime välja terve hulga parameetreid, mis on kahe režiimi puhul hoitud konstantsena ning seletasime ära, et miks need parameetrid tõesed on ja, et miks just Albaania ja Põhja-Korea vahel on võimalik sooritada edukat võrdlust. Võrreldes varasema kirjandusega on mõneti uudne tõdemus see, et Enver Hoxha juhitud Albaania oli tõepoolest sultanistlik. Varasemalt on režiimi iseloomustatud kas mõne teise mittedemokraatia tüübiga või on põgusalt mainitud, et tegu võis olla sultanistliku režiimiga. Käesoleva töö panusena sai täpsemalt lahti seletatud, et miks sobib kõnealust režiimi sultanistlikuks liigitada.

Töö tulemusena jõudsime selgusele, et muidu igati sarnastel režiimidel olid tõepoolest mingid teatavad tegurid mis võisid põhjustada ühe režiimi kokku kukkumise ning teise püsijäämise. Kui algselt eeldasin, et võiks olla üks sõltumatu muutuja, siis töö käigus jõudsime selgusele, et neid on pigem kaks ja need omakorda toetavad üksteist. Täpselt ei ole seda võimalik öelda, aga võib eeldada, et ühe puudumisel poleks teine rakendunud ja vastupidi.

Toon välja kaks töö käigus avastatud parameetrit/sõltumatut muutujat, mis hoolimata konstantsena hoitud parameetrite rohkusest, põhjustasid režiimide erineva käekäigu peale nende eesotsas olnud suurte liidrite või siis „sultanite“ surma. Esimesena saime teada, et rahvusvaheline olukord või siis tugeva toetava naaberriigi olemasolu on see, mis oluliselt soodustab režiimi püsijäämist, kuid sellest ainuüksi ei pruugi piisata. Teiseks sõltumatuks muutujaks on „sultani“ järeltulija olemasolu. Võimu pärimine võib olla hereditaarne, kuid samas võib liider pikka aega harjutada perevälist uut liidrit mõttega, et see hakkab mingi moment riigis valitsema. Kui on olemas kindlameelne vana liini järgiv

järeltulija, siis on režiimil suurem tõenäosus püsima jääda, sest siis ei pruugita alluda rahvusvahelisele survele ning üsna kindlalt ei hakata tegema järeleandmisi opositsioonile või siis rahvastikule üleüldiselt. Rahvusvaheline mõju on tugev just sellisel juhul, kui liidril ei ole tugevat pikka aega ette määratud järglast või kui tekib võimaluste aken sultani surmale eelneval ning järgneval ajaperioodil. Ning rahvusvaheline tegur võib olla paljuski omane just pigem kommunistlikule režiimile, järglase olemasolu aga on pigem sultanistlikule režiimile omapärane tegur.

Töö panuseks on kahe uuema järelduse tegemine võrreldes olemasoleva kirjandusega. Esimene neist on see, et Albaania mahtus sultanistliku režiimitüübi mudelisse. Ka on uudne see, et Albaania ja Põhja-Korea olid vägagi sarnased režiimid, kuid see ei olnud järeldus vaid pigem uurimuse kõrvalprodukt. Kui muidu on väga tugeva tegurina käsitletud just rahvusvahelist olukorda, siis selle töö kaudu jõuame tulemusele, et tugeva järglase olemasolu on vähemalt samatähtis tegur sultanistliku režiimi püsijäämisele.

Leian, et töös loodud sultanistlik-kommunistlik mudel, mis kirjeldab nii Albaaniat kui ka Põhja-Koread on üsna paikapidav ning, et seda oleks võimalik ka edaspidi kasutada. Jälgides Albaania demokraatlikku siiret ning konsolidatsiooni (mis ei omanud siin töös tähtsust), võib ehk kirjeldada ka tulevase režiimisiirdeid, mis puudutavad sarnaseid riike. Samamoodi on kindlasti ruumi edaspidisele teoreetilisele kirjandusele sultanismist kui sellisest, mida võiks oluliselt täiendada Enver Hoxhal põhineva juhtumiuuringuga. Üleüldiselt oli uurimuse juures päris suureks probleemiks mõlemat liidrit puudutava politoloogilise kirjanduse vähesus – toetuda tuli suures osas ajaloo-teemalistele allikatele, samas on tegu niivõrd ainulaadsete režiimidega, et politoloogilise kirjanduse vähesus on suur vajakajäämine. Eriti arvestades, et paljud inimesed ei teagi, et Põhja-Koreale (laialt tuntud diktatuur) ehk kõige sarnasem režiim asus siin samas – Euroopas.

Kasutatud kirjandus

- Abrahams, Fred C. 2015. *Modern Albania: From Dictatorship to Democracy in Europe*. New York: The New York University Press.
- Buzo, Adrian. 2007. „Democratisation in North Korea revisited.“ *Asian Studies Review* 21 (2-3): 66-69.
- Chehabi, Houchang E. & Linz, Juan J. 1998. *Sultanistic Regimes*. Baltimore & London: The John Hopkins University Press.
- Chiodi, Luisa. 2012. „Mass Migration, Student Protests and the Intelligentsia Popullore in the Albanian Transition to Democracy.“ *COSMOS Working Papers* 2: 1-37.
- Della Porta, Donatella. 2014. *Mobilizing for Democracy: Comparing 1989 and 2011*. Oxford: Oxford University Press.
- Duriçi, Brunilda. 2017. „Political transition of Albania 1985-1991.“ *Academic Journal of Business, Administration, Law and Social Sciences* 3 (1): 142-147.
- Gill, Graeme. 2000. *The Dynamics of Democratization: Elites, Civil Society and the Transition Process*. New York: St. Martin's Press.
- Hoxha, Lulzim. 2013. „The Making of Political Rituals in Albanian Society.“ *Academic Journal of Interdisciplinary Studies* 2 (8): 179-183.
- Kang, Alan. 2003. „The Lens of Juche: Understanding the Reality of North Korean Policymakers.“ *The Review of International Affairs* 3 (1): 41-63.
- Karl, Terry Lynn & Schmitter, Philippe C. 1991. „Modes of transition in Latin America, Southern and Eastern Europe.“ *International Social Science Journal* 128: 269-284.
- Kim, Jihyun. 2016. „Understanding the Hermit Kingdom As It Is and As It Is Becoming: The Past, Present and Future of North Korea.“ *Journal of Contemporary Asia* 46 (1): 130-140.
- Koçiaj, Jetmira & Kutrolli, Maksi. 2017. „Albanian Political System 1945-1985.“ *Journal of Economic Development, Management, IT, Finance and Marketing* 9(1): 25-50.

- Lim, Jae-Cheon. 2012. „North Korea's Hereditary Succession Comparing Two Key Transitions in the DPRK.“ *Asian Survey* 52 (3): 550-570.
- Linz, Juan J. & Stepan, Alfred. 1996. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- Mëhilli, Elidor. 2015. „States of Insecurity.“ *International History Review* 35 (5): 1037-1058.
- O'Donnell, James S. 1999. A Coming of Age: Albania Under Enver Hoxha. New York: Columbia University Press.
- Pollack, Jonathan D. 2010. „Chapter Four: From Kim Il-sung to Kim Jong-il.“ *Adelphi Series* 50 (418-419): 99-130.
- Saxonberg, Steven. 2013. Transitions and Non-Transitions From Communism: Regime Survival in China, Cuba, North Korea and Vietnam. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tarifa, Fatos & Weinstein, Jay. 1995. „Overcoming the past: De-Communization and reconstruction of post-Communist societies.“ *Studies in Comparative International Development* 30 (4): 63-78.
- The Red Star Vanguard. 2011. „A Brief Guide to Hoxhaism“, 11. juuni, <https://theredstarvanguard.wordpress.com/2011/06/11/a-brief-guide-to-hoxhaism/> (külastatud 22. aprill, 2017).

THE BREAKDOWN OF SULTANISTIC REGIMES: COMPARISON OF THE CASES OF ALBANIA AND NORTH KOREA

Peeter Pals

Summary

The aim of this Bachelor's thesis is to analyse why some of the sultanistic regimes break down, while some others maintain their status quo. In order to do so, a comparison between the People's Socialist Republic of Albania and Democratic People's Republic of Korea (North Korea) was made.

Those regimes under their respective leaders, Enver Hoxha and Kim Il-sung, were very similar in many aspects, but had a different outcome nonetheless. The plentitude of similarities allowed us to keep many of the variables constant. Due to many constant variables, the results of this research should be characteristic to all of the sultanistic regimes, but especially for the sultanistic regimes with communist roots. Using the comparative method we were able to map the independent variables that probably caused the different outcomes of these otherwise similar regimes.

It was found that there were two bigger independent variables that caused the breakdown or *au contraire*, the consolidation of a sultanistic regime (or sultanistic regimes in general). The first and perhaps more obvious one is the existence of a rather friendly and influential neighbouring state, even though that the regimes are isolationist otherwise. The second independent variable is the existence of a strong successor or descendant of the prior sultanistic leader. While the first independent variable might be more appropriate for the communist regimes, the second one is more characteristic to the sultanistic regimes. In case of Albania and North Korea, these variables supplement each other. We could assume, that the existence of only one of these variables would not have caused the different outcomes.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Peeter Pals,

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Sultanistlike režiimide kokku kukkumine: Albaania ja Põhja-Korea võrdlus“,

mille juhendaja on Vello Pettai (PhD),

1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 15.05.2017
